

„AJ, ISTENEM, TEREMTETTÉL...”
 ISTENHEZ FORDULÁS A KESERVESEKBEN,
 A LEGSZEMÉLYESEBB LÍRAI NÉPDALOKBAN

A magyar népköltészetnek – az esztétikai minőséget tekintve – ritka magasságokban járó szövegei, népzeneink egyik legszebb, archaikus stílusrétegébe tartozó dallamtípusai, sajátos előadásmód és funkció jellemzik a keserveket, a ma már jobbra csak Csíkságon, elsősorban Gyimesben élő műfajt. A lírai daloknak azt a csoportját nevezik maguk az énekesek keservesnek, melyek „szövegeikben bánatot, bujdosást, szerelmet, katonasorsot énekelnek meg.”¹

A dallamok kötetlen metrumúak, *parlando – rubato* előadásmódban szólanak meg, sorhosszúság tekintetében változékonyak. Legtöbbjük 6-, 8- vagy 12-szótagos sorokból áll, de gyakori, hogy egy-egy dalon belül is változik a szótagszám, átsaphat egyikből a másikba, a szöveg sorhosszához igazítva a dallamot. Az is előfordul, hogy a szövegversszak-füzér egyes szakaszait más-más dallamra éneklük ugyanazon a dalon belül.²

Nagyfokú változékonyság jellemző tehát e dalokra, ám nemcsak dallam, hanem szöveg tekintetében is. A meglevő szövegtészletről úgy „gazdálkodik” ugyanis e gazdag kincs birtokosa, hogy a neki leginkább megfelelőkből – a saját sorsához, állapotához, élethelyzetéhez illőkből – választ s „komponál”, néha egész versszakosorozatot énekel. A változékonyság mellett ugyanakkor egyfajta stabilitásról is beszélhetünk e műfaj esetében, ami furcsamód épp az alakíthatóságból következik, ugyanis az egyéni sors kifejezésére egyéni, sőt egyedire, személyekhez kapcsolódó dalok keletkeznek, melyek bizonyos fokig rögzülnek is. Gyimesben mindenkinek megvan a saját keserve, ami hozzá kötődik, annyira, hogy még temetésén is – szokás szerint – elhangzik. Az életsors változásával természetesen változhat egy-egy szöveg. A keserves nem közösségi műfaj abban az értelemben, hogy általában nem igényel közönséget. Az egyéni jelleggel, személyességgel kapcsolatos a sajátos funkció, s ez összefügg az előadásmóddal is. Az előadás hangvételére, az említett személyesség miatt, egyfajta érzelmi felfokozottság, túlfűtöttség jellemző. A műfaj jellegzetességei-

¹ KALLÓS, 1960. 3.

² RUDASNÉ, 1984., továbbá a vizsgálatunk legfőbb törzsanyagát nyújtó publikáció – *Tegnap a Gyimesben jártam...*, Gyimes-völgyi népdalok, 1989. – számos vonatkozó jegyzete.

ből adódik, hogy benne szabadon áradhat a panasz. A keservest bizonyos lélektanai szükségyszerűség élteti. KALLÓS Zoltánnak mondta egy éneke: „Mikor kiénekeltem magam, úgy érzettem, mintha valakinek megpanaszkodtam lenne.”³ Közel áll ebbéli funkciója a siratóéhoz, minthogy hagyományos keretet, levezetési formát ad a bánatnak, panasznak. Szoktak is siratáskor keservest énekelni, illetve a siratóba magába is szövődhet keservesszöveg. Egyébként zeneileg is közeli rokonságban áll a kettő.⁴

A panasz legtöbbször valaki felé fordul, valakihez címezve szólal meg. A népköltészet, a lírai dalok gesztusköltészet-jellegéről VARGYAS Lajos is ír.⁵ Vajon amikor az ének, pl. a keserves Istent említi, az csupán gesztusértékű – a szó hagyományos értelmében – vagy ennél több? Egy „*Jaj, Istenem!*” felsóhajtás Istenhez nem feltétlenül vallásos megnyilvánulás.⁶ Az a tény, hogy a keserves szövegek között igen gyakran találkozunk Istent említő részletekkel, s ugyanakkor a műfajnak semmi köze, sem szövegben, sem dallamban, sem funkcióban a kimondottan vallásos templomi, egyházi vagy népénekhez, különösen érdekesnek mutatja ezeket a keserves részleteknek a tanulmányozását.

A keservekkel kapcsolatos, mostani vizsgálatban nem az vezérelt, hogy a gyimesi magyarság vallásosságának egyfajta újabb bizonyítékát nyújtsam, vagy hogy magát a műfajt vallásosnak nyilvánítsam. Ez utóbbi már csak azért sem volna lehetséges, mert Isten említése a keservekben – bármily gyakori is – nem mondható teljesen általánosnak (szigorú statisztika hiányában csupán becslésre szorítkozva: a keservek mintegy 40%-ában, a KALLÓS–MARTIN kötet⁷ 110 szövege közül 46-ban szerepel Isten neve, ezek között – úgy, mint a többi szövegben is – sok az azonos szövegtípus). A jelen kutatásban azt kívántam közelebből szemügyre venni, hogy milyen jellegű a keservekben az Istenhez fordulás, mi tehát a gesztus valódi tartalma.

A szövegek közt tallózva újból és újból Istent emlegető részletekre bukkanunk, melyek a felsóhajtástól a fiktív kérdésig, a sors tényyszerű felvillantásától, esetleg panaszos szemrehányástól a valódi kérésig sokféle tartalmat hordoznak. Ezeket a keservesszövegrészeket környezetükből kiragadva, ezúttal csupán az előbb említett céllal, tartalmi szempontból vizsgáltuk, osztályoztuk. Szigorú

³ ANDRÁSFALVY 1965. 56.

⁴ SÁROSI 1963.

⁵ VARGYAS 1988. 507–510.

⁶ Arról, hogy mit tekinthetünk „vallásos” megnyilvánulásnak, eltérnek a vélemények. NAGY Olga bizonyos kifejezésekben (ítéletidő, áldott idő), s a sorsban való erős hitben, annak Istentől rendelt sorsként való elfogadásában vallásosságot lát (NAGY 1986. 511). BÁRTH János az alkalmazott üdvözlési formákon mutatja be, hogyan tükrözik azok egy-egy terület népének vallásosságát: Dicsértessék..., Mindörökké..., Adjon Isten jó napot vagy Jó napot adjon az Isten (BÁRTH 1990. 341–342).

⁷ *Tegnap a Gyimesben jártam...*, Gyimes-völgyi népdalok, 1989. (A továbbiakban: Gyim.)

kategóriákat nem volt lehetséges felállítani, mégis sorba lehetett állítani a szövegeket: eszerint a legcsekélyebb valódi tartalommal rendelkező, pusztán formulának⁸ érzettektől az erősebb „istenes” tartalmú szövegekig fokozatonként haladva tekinthetjük át az egyes csoportokat. Így a példasorozat – mivel itt természetesen csak válogatás szerepelhet – önmagában hordozza a választ arra a kérdésre, hogy mely szövegrészlet milyen erős töltetű az Istenhez fordulás tekintetében. (Meggjegyzendő, hogy a részletek aktuális összekapcsolása árnyalhatná, sőt akár meg is változtathatná ezt a besorolást, ami itt mindig csupán a kiragadott részletre vonatkozik.)

A **tényszerű – helyzetleíró** „istenes” szövegrészletek egyik csoportját (I.₁) adják a *Teremtett az Isten búra* és a vele sokszor összekapcsolódó *Aj/Én Istenem, teremtettél* kezdetű szakaszok (mely utóbbi sokkal erőteljesebb, a megszólítás, közvetlen odafordulás révén).

I.₁

Aj, Istenem, teremtettél, / Egy víg napot nem rendeltél,
Aj, Istenem, teremtettél, / Egy víg napot nem rendeltél. //
Teremtett az Isten búra, / Mindennapi búbánatra.
Teremtett az Isten búra, / Mindennapi búbánatra.⁹

Jaj, Istenem, teremtettél, / Egy víg napot nem rendeltél!
Ó, Istenem, tekints réám, / Több bánatot ne hints réám! //
Én Istenem, teremtettél, / Egy víg napot nem rendeltél.
Mások élnek oj kégyesen, / Én csak sírok keservesen.¹⁰

Teremtett az Isten búra, / Szült anyám nyomorúságra.
Szült anyám nyomorúságra, / Erre bánatos világra.¹¹

Én Istenem, teremtettél, / S egy víg napot nem rendeltél.
Ennyi búra s ennyi kínra / Ingemet félnöveltél!¹²

A *Jaj, Istenem, minnek élek* – vagy *Én Istenem, én mit értem* – és hasonló, kérdésszerű felkiáltások vagy felsóhajtások (I.₂) is a sors, az állapot leírásának, vagy inkább felvillantásának költői eszközei.

⁸ Sematikus, rögzült szókapcsolatoknak, kifejezéseknek.

⁹ Gyim. 30. 1., 2. vsz. Gyimesközéplek–Tarkó megálló (Csík), Ádám Géza (54), 1960. (A Magyar Népzene Tára [a továbbiakban: MNT] VI. 458. 1., 2. vsz.)

¹⁰ Istensegíts (Bukovina) – Nagyvejke (Tolna), Gáspár Simon Antal (60), gy. Kiss L. 1955. (MNT VI. 474. 1. és 10. vsz.)

¹¹ Gyim. 92. 5. vsz. Gyimesközéplek–Sialja (Csík), Demeter Anna Nyicu (70), 1959.

¹² Gyim. 99. 4. vsz. Gyimesközéplek–Nagysorokpataka (Csík), Molnár Miklósné Hanklis Ilona Peric (88), 1962.

I.₂

Én Istenem, én mit értem, / Vig napokkal bűt cséréltem.
Én Istenem, én mit értem, / Vig napokkal bűt cséréltem. //
s Ver az Isten, én jól látom, / Verjén és még, én nem bánom...¹³

Én Istenem, mi tud lenni, / Én Istenem, mi tud lenni,
Hogy a szívem így tud fájni, / Hogy a szívem így tud fájni? //
Búval éltem, búval élek, / Aval tötöm életemet...¹⁴

Jaj, Istenem, minek élek, / Ha egy madártól es félek!
Mert a madár, ha megreppen, / Talpig meghül a vér bennem.¹⁵

Istenem, Istenem, / Szerelmes Istenem,
Hogy kell világomot / Búval eltötenem? //
Égy esztendő s kettő / Búval es eltelik,
Töllem ez a kicsiny / Soha el nem telik.¹⁶

A fellebb felsorolt szövegcsoportokat a tartalmuk szerint fiktív odafordulások körébe utalhatjuk, melyek a népköltészetben általánosan, de a keservesnél különösen jellemzően megszólítás vagy kérdés formájúak. Másra – például madárra vagy esillagra – irányuló felkiáltásaihoz, kérdéseihez hasonlóan „távolságtartók”, amennyiben reális választ nem várnak, kérést sem közvetítenek, csupán a költőiség eszközei. Mint a következő:

Kicsi madár, hogy tudsz élni, / Mikor nem tudsz beszélgetni? / Mer én jól tudok beszélni, / S mégés elig tudok élni.¹⁷

Az ilyenfajta költői „fogás” igen erőteljes hatású lehet! A keservesekben nagyon sokszor a megszemélyesített bánat a megszólított; második és harmadik változatunk láttató erejű, valóságos szürrealista képekké fejlődik:

¹³ Gyim. 50. 1., 2. vsz. Gyimesközéplak–Háromkút (Csík), Timár János Vajda (66), 1963.

¹⁴ Gyim. 38. 1., 2. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Ádám Jánosné Demeter Erzsébet (42), 1959.

¹⁵ Gyim. 36. 12. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Halmágyi Vidorné Pulika Gizella (62 ill. 65), 1959, 1962.

¹⁶ Gyimesfelsőlok (Csík), Ambrus Gézáne Bodor Erzsébet (61), gy. Kallós Z. és társai 1962. (Magyar Népzenei Antológia [a továbbiakban: MNA] VI. 73. 3., 4. vsz.)

¹⁷ Gyimesközéplak (Csík), Pulika Péter (60), Antal Z. (26), gy. Kallós 1962. (MNT VI. 456. 1. vsz.)

Bánat, bánat, csukros bánat, / Mé raktál szívemre várat? / *ism.* // Várat raktál s megnyugudtál, / S hőttag a nagy búba hattál. / *ism.*¹⁸

Bánat, bánat, nehez bánat, / Mét raktál szívemre várat, / Mét raktál szívemre várat? // Várat raktál, megnyugudtál, / Tetejébe kondorodtál, / Tetejébe kondorodtál.¹⁹

Búbánat, búbánat, / Rég megmondtam neked, / Rég megmondtam neked, / Hozzám ne közeledj! // Hozzám közel jártál, / Szívembe beszálltál, / Szívem közepibe / Kővárt indítottál. / Kővár tetejibe / Fekete gyászt húztál.²⁰

Az iménti fiktív odafordulásoknál közvetlenebbek, szinte **tanácsot kérő, Istent megszólító (II.)** felsóhajtások – kérdések alkotják a következő csoportot:

II.

Jaj, Istenem, mit csinájjak, / Szerencsét miként próbájjak?
Próbálnék és, de nem merék, / Nincsen senkim, attól félek.²¹

s **Én Istenem, hova légyek,** / Mit csináljak, s merre menjek,
Hogy még a búból kitérjek?²²

Ezekhez a kezdő formulákhoz a legkülönfélébb folytatások járulnak (második példánk második versszaka tipikusan lírai népdalszöveg.):

Jaj, Istenem, merre legyek, / Jaj, Istenem, merre legyek, /
Hogy a bűtől kitérüljek, / Hogy a bűtől kitérüljek? //
Da ja bú nem kell senkinek, / De ja bú nem kell senkinek, /
Senki ember gyermekének...²³

¹⁸ Gyim. 26. 1., 2. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Molnár Imréné Antal Borbál Gabri (61), 1960.

¹⁹ Gyim. 53. 9., 10. vsz. Gyimesfelsőlok–Nyíresalja (Csík), Póra Gyuláné Bodor Ámáli (63) 1957.

²⁰ Gyimesfelsőlok (Csík), Ambrus Gézáne Bodor Erzsébet (61), gy. Kallós Z. és társai 1962. (MNA VI., 73. 1., 2. vsz.)

²¹ Gyimesközéplak (Csík), Nyerges János (38), gy. Lajtha, 1912. (MNT VI. 467. 3. vsz.)

²² Gyim. 71. 10. vsz. Gyimesközéplak, Hidegségszáda–Bodorszer (Csík), Bodor Kata (96), 1963.

²³ Gyim. 55. 2., 3. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Halmágyi Vidorné Pulika Gizella (62), 1959.

Én Istenem, hova légyek, / Hogy a buból kitérüljek?
De nem térek, én nem félek, / Me minden nap új bút érök. //
S még kell a búzának érni, / Me minden nap új szél éri.
S még kell szívemnek szakadni, / Me minden nap új bú éri.²⁴

A keserves élet **sorsszerűségét hangsúlyozzák** azok a szövegek (III.), amelyek Isten kezének tulajdonítják a csapásokat. A *Megvert Isten* vagy *Ver az Isten ostorával*, ill. *Ver az Isten, ver jól, látom* kezdetű szakaszok tartoznak ide.

III.

de Ver az Isten ostorával, / s Mindennapi bánotával.
de Ver az Isten ostorával, / s Mindennapi bánotával. //
Sir a szemem, hull a könyvem, / Jaj de tisztán fáj a szívem!
*de Sir a szemem, hull a könyvem, / Jaj de tisztán fáj a szívem!*²⁵

Megvert Isten ostorával, / Anyósom a leányával.
Megvert Isten ostorával, / Anyósom a leányával.²⁶

Megvert Isten ostorával, / Édesanyámnok az átkával.
Édesanyám, ne átkozj még, / Gyenge vagyok, nem birom még! //...
Megvert Isten ostorával, / Mindennapi bánatjával.
Megvert Isten ostorával, / Mindennapi bánatjával.²⁷

Megvert Isten ostorával, / Anyósom a leányával,
Anyósom a leányával. //...
Édesanyám, ne átkozj meg, / Hogy az átkod ne fogjon meg,
Hogy az átkod ne fogjon meg! //
Olyan órába szólotta, / A jó Isten meghallgatta,
A jó Isten meghallgatta.²⁸

A sorsszerűséget, a rossz sors okát magyarázza az istenveréssel társított *átok* emlegetése. Az *átok* eredhet Istentől vagy – mint a fenti, utolsó keservesrészletben – az anyától, akinek „jó órában” elmondott szavait meghallgatta Isten, ez

²⁴ Gyim. 25. 3., 4. vsz. Gyimesközéplek–Nagysorokpataka (Csík), Molnár Miklósné Hanklis Iona Peric (88 ill. 89), 1962, 1963.

²⁵ Gyim. 50. 5., 6. vsz. Gyimesközéplek–Háromkút (Csík), Timár János Vajda (66), 1963.

²⁶ Gyimesfelsőlok (Csík), Gercuj Gyula (62), gy. Ujváry, 1969. (MNT VI. 465. 13. vsz.)

²⁷ Gyimesközéplek (Csík), Tankó Istvánné Ambrus Jozefa (69), gy. Sárosi, 1960. (MNT IX. 335. 3., 11. vsz.)

²⁸ Gyim. 79. 19., 24., 25. vsz. Gyimesközéplek–Kápolnapataka (Csík), Tankó Béláné Kondor Karácsony Kati (51 ill. 60), 1964, 1973.

okozta a szerencsétlenséget. – Ez a kitétel az archaikus népi imák záradéki hagyatkozását juttatja eszünkbe, mely megjelöli az időt (napot, időszakot), mikor kell az imát mondani, hogy az hatékony legyen.

A fent idézett keserveszöveg csoporthoz Istenhez intézett **közvetlen kérés** (IV.) is kapcsolódhat az átok említése után, mint ahogy a következőben:

IV.₁

Ingem anyám megátkozott... //...
Én Istenem, ne hallgasd meg, / S még ha átkoz, ne fogjon meg!
Ezt ujan órába mondta, / Hogy az Isten meghallgatta.²⁹

A következő példákban az *istenverés* motívum a különböző, másképp is illeszthető versszakaszok alkotta, mozaikszerű, komplex sorozatok összekapcsoló eleme (IV.₂). Az összefüggő szakaszokban a ténymegállapítás után általában elkeseredett, önmagára visszahulló átok, majd azonnal ellenkező, méltatlankodó kérdés hallható, melyek egymásutániségükben erős érzelmi hullámzást közvetítenek:

IV.₂

s Ver az Isten, én jól látom, / Verjén és még, én nem bánom.
s Ver az Isten, én jól látom, / Verjén és még, én nem bánom. //
s Én Istenem, mé vertél meg, / Mikor nem érdemltem meg?...³⁰

Nem feltétlenül szerepel azonban minden szövegben együtt az „istenverés” kapcsolatos, mindhárom fajta (leíró–elbeszélő, felkiáltó és kérdő–számonkérő) elem. A következő szövegrészletekből elmarad a számonkérés.

Ver az Isten, ver jól, látom, / Verjen es meg, azt kívánom,
Verjen es meg, azt kívánom. //
Ver az Isten ostorával, / Mindennapi bánatával,
Mindennapi bánatával.³¹

A szövegekből általában kihallatszó önsajnálathoz néhol mások részvételére támasztott igény is kifejeződik:

²⁹ Gyim. 72. 13., 14. vsz. Gyimesfelsőlok–Görbepataka (Csík), Bodor Györgyné Tankó Berta Péter (38), 1959.

³⁰ Gyim. 50. 2., 3. vsz. Gyimesközéplek–Háromkút (Csík), Timár János Vajda (66), 1963.

³¹ Gyim. 53. 4., 5. vsz. Gyimesfelsőlok–Nyíresalja (Csík), Póra Gyuláné Bodor Ámáli (63) 1957.

*de Ver az Isten, ver jól, látom, / Verjen és még, azt kívánom,
Verjen és még, azt kívánom. //
Ha mégver és, úgy verjen még, / Hogy a nagyvilág tudja még,
Hogy a nagyvilág tudja még.³²*

Érdekes jelentésváltozás figyelhető meg az alábbi keservesben talált, közeli variánsban:

*Ver az Isten, ver jól, látom, / Verjén és még, azt kívánom. //
Hogyha mégver, úgy verjén még, / Hogy a világ azt tudja még,
Hogy az én átkom fogott még.³³*

A bevezető sor utólag átértelmez, az „*én átkom*” arra utal, hogy az átok másra irányul, a „*Verjen meg*” tehát itt nem a panaszlóra, hanem a bánat okozójára vonatkozik.

A följebb már idézett számonkérő kérdést *Én Istenem, mér vertél meg?* bevezető formulának most lássuk néhányfajta folytatását.

*Én Istenem, mér vertél meg, / Mikor nem érdemltem meg?
Mejér ingem jobban, mint mást, / Mer nem vótam nagyobb hibás.³⁴*

Mindössze egy szóban – *tudtad* – különbözik ettől a következő változat (amely így Istent még inkább hibáztatja):

*Jaj, Istenem, mé vertél még, / Tudtad, nem érdemltem még.
Meér ingem jobban, mint mást, / Me nem vótam nagyobb hibás.³⁵*

Első két sora máshol önmagában is szerepel, soronkénti ismétléssel, ahol a megszólítás variációja – a *szent* szó – révén a vád szintén hangsúlyosabbá válik, csak másképp:

*Én Istenem, mér vertél még? / Szent Istenem, mér vertél még?
Hátha nem érdemltem még, / Hátha nem érdemltem még.³⁶*

³² Gyim. 56B. 12., 13. vsz. Gyimesfelsőlok–Görbepataka (Csík), Bodor Györgyné Tankó Berta Pétuk (41), 1962.

³³ Gyim. 71. 1., 2. vsz. Gyimesközéplak, Hidegségszáda–Bodorszer (Csík), Bodor Kata (96), 1963.

³⁴ Gyim. 48. 2. vsz. Gyimesfelsőlok–Libaváros (Csík), Póra György Andrika (52), 1959.

³⁵ Gyim. 63. 6. vsz. Gyimesfelsőlok–Libaváros (Csík), Póra György Andrika (55), 1962.

³⁶ Gyim. 69. 2. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Zerkula János Gömbő Jani (40), 1962.

Az *átok* az előbbi szövegek körébe kapcsolja gyakran a következő kezdettel jelentkező részleteket: *Verje/Verjen meg az Egek Ura*.

*Verje meg az Egek Ura, / Ki a nagy bánatot írja!
Nekem es van egy bánatom, / Odaviszem, leíratom. //
Kit küssebbre, s kit nagyobbra, / Kilenc árkos papirosra,
Kilenc árkos papirosra / Még-a nagyja se fér reá.³⁷*

*Verje még az Egek Ura, / Ki a szerelém rontaja!
Mer én nem vagyok rontaja, / Inkább vagyok akaraja. //...
Én Istenem, mé' vertél meg...³⁸*

*Verjén még az Egek Ura, / Mert nēm voltál igaz soha,
Mert ha igaz lēttél volna, / Éngēm szerethettél volna. //
Szeresd, szcresd, csak nézd még, kit...³⁹*

*Verje még az Egek Ura, / Ki a szeretet rontója!
Én poróbáltam éleget, / Nem és kívánom sēnkinek. //
Egész világ éngēm beszél...⁴⁰*

A következő szövegrészlet az imént idézettek többségéhez hasonlóan, szerelmi bánat miatt kesereg, (s a végén felbukkanó, seregszemlének III. csoportjához tartozó két sor újból a szövegek mozaikosságára, s csoportjaink komplex mivoltára figyelmeztet):

*Ojan igaz beteg vagyok, / Nem fáj sēm mim, csak búsulok.
Ver' meg, Isten, azt a szivet, / Aki kettőt, hármat szeret! //
Mer én csak égyet szerettem, / S azért be sokat szenvedtem!
Mégvert Isten ostorával, / Mindēnnapi bánatjával.⁴¹*

A keservesek egy másik igen kedvelt szövegcsoportjának (IV.₃) – az előzőhöz hasonlóan komplex sorozatoknak – összefogó eleme a *nap*. A *Felsütött a nap sugára* kezdetű vagy hasonló tartalmat közvetítő szakasz **helyzetfestő**.

³⁷ Gyimesfelsőlok (Csík), Ambrus Gézáne Bodor Erzsébet (61), gy. Kallós Z. és társai, 1962. (MNA VI. 3., 4. vsz.)

³⁸ Gyimesközéplak (Csík), Tankó Istvánné Ambrus Jozefa (69), gy. Sárosi, 1960. (MNT IX. 335. 5. és 7. vsz.)

³⁹ Kászonyújfalu (Csík), Róka Ádámné (60), gy. Kodály, 1912. (MNT VI. 506. 4., 5. vsz.)

⁴⁰ Csíkménaság (Csík), Silló Ferenc (36), gy. Lajtha, 1911. (MNT VI. 596. 2., 3. vsz.)

⁴¹ Gyim. 93. 2., 3. vsz. Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Tankó Istvánné Ambrus Jozefa (70), 1962.

A kérdés Istent szólítja: *Jaj, Istenem, mi az oka?*, a kérés szintén hozzá száll: *Hozd fel, Isten, azt a napot*. Ezek többnyire rögzült sorozatok, a szakaszok mégis felcserélhetők, és nem is feltétlenül szerepel együtt mindhárom összetevő.

IV.₃

Hozd fél, Isten, azt a napot, / Hogy süsse fél a harmatot! / *ism.*

A harmatot a mezőkről, / A bánatot a szívemről. *ism.* //

Félsütött a nap sugára / Minden ember ablakára. / *ism.*

Én Istenem, mi az oka, / Az enyémre nem süt soha? *ism.*⁴²

A következő keservesben a kérést más helyzetfestő bevezetés előzi meg:

Bolthajtásos az én szobám, / Nem süt a nap soha réám.

Hozd fél, Isten, azt a napot, / Hadd süsse fél a harmatot! //

A harmatot a mezőről, / A bánatot a szívemről.

Mer ki búsul, még nem újul, / Még a szép és mind elcsúful. //

Bánat, bánat, nehéz bánat, / Mér raktál szívemre várat?

Várat raktál, s mégnýugodtál, / Éngem a nagy búa hagyta!.⁴³

A dallamstrófa közepén indul a „*nap körül forgó*” szövegrészlet egy másik keservesben:

Én Istenem, vigasztajj még, / Hogy a búban ne hajjak még!

Félsütött a nap sugára / Minden ember ablakjára. //

Az enyémre nem süt soha. / Napom, napom, fényes napom,

Mért sütsz ojan homájosan, / Mért nem sütsz még világosan?⁴⁴

Az előbbi csoporthoz tartozó keserves részletekből egy-egy elem néhol hiányzik, vagy másik helyettesíti, de ezt csak a nagy tömegű variáns együttes vizsgálata alapján látjuk, valójában nem érezni a hiányt. Ebben itt – a műfajra jellemző szabadabb szövegalkotás mellett – része lehet a *nap* ébresztette képzeteknek is, amelyek a szimbólum egyetemessége révén, a különféle megfogalmazások mellett is, azonos módon idéződnek fel. Napsugár vagy fényes nap = boldogság, a fény hiánya vagy homály = boldogtalanság. Egy másik keserves részletben⁴⁵ „*Napom, napom, fényes napom, / Homályba borult csillagom...*”

⁴² Gyim. 41. 3., 4. vsz. (MNT IX. 325. 7., 8. vsz.) Gyimesközéplak–Tarkó megálló (Csík), Antal Zoltán Finánc (27), 1963. Hegedűkiséretes ének, a szövegükben szorosan összetartozó strófák éneklését hegedűjáték szakítja meg.

⁴³ Gyimesközéplak (Csík), Ádám József (46). gy. Lajtha, 1912. (MNT VI. 469.)

⁴⁴ Gyergyócsomafalva (Csík), asszony. gy. Bartók, 1907. (MNT VI. 497. 2., 3. vsz.)

⁴⁵ Gyimesfelsőlök–Görbepataka (Csík), Ambrus Istvánné Ambrus Ilona (60). gy. Kallós, 1962. (VARGYAS L. 2002. 0135., CD 4.7.)

szerepel, ahol nap és csillag (nappal és éjszaka égitestei) jelentése „sorscsillag” értelemben egybejárászik. (A versszak folytatása: „Ésszejártam e világot, / Nem találtam boldogságot.”)

Egy máshonnan (más tájról, más műfajból, példaként egy dunántúli menyasszonybúcsúzóból) vett dalszöveg részlet is világosan a jelzett egyértelműséget példázza:

Búval terítették az én asztalomat, / Bánattal töltötték az én poharamat.

Nem hittem, öröömöm hogy búra forduljon, / **Fényessen kelt napom homályba boruljon.**⁴⁶

Ehhez a körhöz tartoznak az alábbi keserves részletek is, melyekben az Istenhez intézett kérdésre adott, sorsszerűséget valószínűsítő válaszok különféle- sége is jól megfigyelhető:

Félsütött a nap sugára / Minden ember ablakára.

Az enyémre nem süt soha, / Az enyémre nem süt soha. //

Jaj, Istenem, mi az oka, / Az enyémre nem süt soha?

Talán meg vagyok átkozva, / Az Istentől ostorozva.⁴⁷

Félsütött a nap sugára / Minden ember ablakára.

Az enyémre nem süt soha, / Hej, Istenem, mi az oka? //

Hej, Istenem, mi az oka? / **Talán még vagyok átkozva,**

Vagy apámtól, vagy anyámtól, / Vagy a legjobb barátimtól.⁴⁸

Félsütött a nap sugára / Minden ember ablakára.

Jaj, Istenem, mi az oka / Az enyémre nem süt soha? //

Talán meg vagyok átkozva / Istenemtől ostorozva,

Szerencsém ne legyen soha / Semmi efejúságomba.⁴⁹

Az imént sorolt szakaszok példázzák azt is, hogy a kategorizálás, melyet az Istenhez fordulás jellegére alapoztunk, mennyire nehezen tartható, hiszen a hozzá intézett fiktív kérdés és a válasz önmagában még nem indokolná, hogy a IV.₃ csoporthoz soroljuk ezeket is. Máshol azonban, amint láttuk (s közeli változatokban!) viszont a válasz helyett kérés következik, mint a következőben is:

⁴⁶ Szebény (Baranya), Tóth Jánosné Kovács Anna (61). gy. Várnai, 1985. (MNA III. 9.2b.; VARGYAS L. 2002. 0175., CD 5.14.)

⁴⁷ Kászonyakabfalva (Csík), gy. Kodály, 1912. (MNT IX. 329. 1., 2. vsz.)

⁴⁸ Gyim. 62. Gyimesfelsőlök–Libaváros (Csík), Tankó Béláné Álózi Tankó Veronika (42), 1963.

⁴⁹ Csíkmadaras (Csík), gy. Bodon, 1907. (MNT VI. 378. 2., 3. vsz.)

Én Istenem, mi az oka, / Én Istenem, mi az oka,
Nincs szerencsém semmi jóba, / Semmi fiatalságimba,
Semmi fiatalságimba. //
Én Istenem, adj egy napot, / Én Istenem, adj egy napot,
Süssön engem világoson, / Ne csak mindig homályoson,
Ne csak mindig homályoson.⁵⁰

A fenti keserves második versszaka áttételes kérést, kívánságot közöl, az alábbi részletek ennél konkrétabban, hétköznapi nyelven fejezik ki a **személyes kérést vagy fohászt Istenhez (V).**

V.
Felsütött a nap sugára / Minden ember ablakába.
Jaj, Istenem mi az oka, / Az enyimre nem süt soha? //
Talán még vagyok átkozva, / Talán még vagyok átkozva,
Vagy apámtól, vagy anyámtól, / Vagy a felebarátomtól. //
Én Istenem, add megérnem, / **Kit szerettem, avval élnem!**
De azt még nem adod élnem, / **Én Istenem, végy el engem!**⁵¹

Az égitest konkrét említése mögött a másik jelentés is felsejlik:
Olyan nap nem jó az égre / Könyvem ne hulljon a födre,
Hull a födre, hull előmbe, / Hull a gyászos kebelembe. //
Jaj, Istenem, sok bűm után / **Adj egy kevés jót is immán,**
Jaj, Istenem, vigasztalj meg, / Hogy a bűben ne haljak meg.⁵²

Bizonyos szövegek környezetben a nap mint égitest jelentése – a homonímia révén – egészen átfordul a 24 óra időtartamot jelentő tartományba:

Hozd el, Isten, azt a napot, / **Szabadítsd ki a foglyokat,**
A foglyokat fogságukból, / **S ingemet a nagy bánatból.**⁵³

Én Istenem, teremtéttél, / Én Istenem, teremtéttél,
Égy vig napot nem rendéltél, / Égy vig napot nem rendéltél. //
Hozd fél, Isten, azt a napot, / Hozd fél, Isten, azt a napot,
Szabaduljanak a rabok / **Szabaduljanak a rabok.** //
A rabok a rabságikból, / **Én is a sok kínok alól...**⁵⁴

Az utóbbi szövegek konkrét, Istenhez intézett kéréseket fogalmaznak meg. Nem egyszerű felsőhajtást vagy fiktív kérdést hordoznak, hanem pusztán gesztusnál mindenképp többet jelentő, kifejezett kéréseket. Hasonló jellegű további példák:

Menyek, menyek, meg-megállok, / Gondolkozok, mit csináljak. // *ism.*
Én Istenem, rendelj szállást, / De meguntam a bódorgást! // *ism.*
Arra kérem Istenemet, / Hogy el ne hagyjon ingemet. // *ism.*⁵⁵

Ej, Istenem, valahára / Rendelj szállást az árvának,
Hogy ne jusson vándorlásra, / Egyik ajtóról a másra. //...
Ej, Istenem, rendelj szállást, / Be meguntam a vándorlást!
Be meguntam a vándorlást, / Ideglen országba lakást.
Ideglenbe s ideglennek / Bajos megélni szegénnek. //
Ojan házat csináltatok, / Ablakot rá nem váगतok.
Elmegyék a földbe lakni, / Hogy ne taszigáljon sènki.⁵⁶

Jaj, Istenem, valahára / Viselj gondot az árvára,
Viselj gondot az árvára! //
Hogy ne jusson búdozásra, / Éggyik ajtóról a másra,
s Éggyik ajtóról a másra. //
s Jaj, Istenem, rendelj szállást, / Ugy meguntam a bódorgást, /
S idegen földön a lakást. //
s Ideglennek, jövevénynek, / Hagyjátok, éljen, szegénnek,
Hagyjátok, éljen, szegénnek!⁵⁷

Aj, Istenem, adj egy csudát, / S bángóból hullass egy buglyát!
Ott hadd szédjen minden legény, / Hogy ne legyen egy es szegény.⁵⁸

⁵⁴ Gyim. 91. 3–5. vsz. Gyimesközéplök, Hidegség–Jávárdipataka (Csík), Csillag Imre Vándor (43), 1962.

⁵⁵ Gyim. 30. 5–7. vsz. Gyimesközéplök–Tarkó megálló (Csík), Ádám Géza Susuj (54), 1960.

⁵⁶ Gyim. 33. 8., 17., 18. vsz. Gyimesfelsőlok–Görbepataka (Csík), Bodor Péterné Amb-rus Borbála Burkus, Bulátottné (47 ill. 56), 1962, 1971.

⁵⁷ Gyim. 83. Gyimesközéplök–Háromkút (Csík), Csorba Embréné Timár Kata (49), 1963.

⁵⁸ Gyergyóalfalu (Csík), asszony. gy. Bartók, 1907. (MNT IX. 338B 4. vsz.)

⁵⁰ Gyim. 40. Gyimesközéplök–Tarkó megálló (Csík), Pulika János (43), 1962.

⁵¹ Gyim. 63. 1–3. vsz. Gyimesfelsőlok–Libaváros (Csík), Póra György Andrika (55), 1962.

⁵² Nyárádköszvényes (Maros–Torda), Gebesi Istvánné (56), gy. Bartók, 1914. (BARTÓK–KODÁLY 1987 [1923]. 32. sz.)

⁵³ Gyimesközéplök (Csík), Bodor Amália (63), gy. Kallós, 1957. (MNT VI. 459. 3. vsz.)

A keservesrészletek hosszú sora még így, mesterséges csoportokba szedet-
ten is megmutatta, hogy az itt-ott felbukkanó azonos vagy hasonló képek, meg-
fogalmazások révén mennyire egybejárzanak a szövegek. Merev kategorizá-
lást semmiképp nem tűnnek. Az alább következő részletek is sűrűnek maguk-
ban több, már idézett motívumot, fordulatot, melyek „egymást erősítve” – és
persze a dallammal együtt – érik el a hatást, sodró erővel közvetítik a panaszt.
A keservesek énekesei Istenhez, egyetlen mentsvárukhoz szólnak.

Sírok, nem lelém hejemét, / Istenem, mi lölt engemét!
Szomorodott bús szívemét, / Nincs, ki vigasztajjon engem. //
Én Istenem, vigasztajj még, / Hogy a búban ne hajjak még!
Félsütött a nap sugára / Minden embér ablakjára. //...
Jaj, Istenem, mit csinájjak, / Vigasztalást kitől várjak?⁵⁹

Ó, Istenem, úgy búsulok, / Búmba majd megbolondulok.
Én Istenem, vigasztajj még, / Hogy a búba ne hajjak még!⁶⁰

Én Istenem, tekints reám, / Több bánatot ne hints reám. // ism.
Kit hintettél, elégítsd meg, / **Bus szívemet vigasztald meg. // ism.**
Teremtett az Isten búra, / Szült anyám nyomorúságra.
Szült anyám nyomorúságra, / Erre bánatos világra.⁶¹

Én Istenem, végy el ingem, / Ne hagyj több bánatot érnem! // ism.
Én Istenem, tekints reám, / Én Istenem, tekints reám,
Több bánatot ne hints reám / Több bánatot ne hints reám. //
Kit hintettél, elégítsd meg, / Kit hintettél, elégítsd meg,
S a szívemet vigasztald meg, / A bánatba ne haljak meg.⁶²

Sajátos hitvallást (nem bánom, ha bús az életem, csak az Isten el ne hagy-
jon), az Isten folytonos közelségének igényét fejezi ki a seregszemlénk végén
következő két szöveg:

A búbanat keserűség, / Még a tesvér is ellenség.
Hát idegen hogy ne vóna, / Még a tesvér sincsen jódra. //
Irgyeim sokak vadnak, / Mind a szomszédomba laknak.

⁵⁹ Gyergyócsomafalva (Csík), asszony. gy. Bartók, 1907. (MNT VI. 497. 1., 2. és 6. vsz.
vége)

⁶⁰ Csikméhaság (Csík), Silló Ferenc (36), gy. Lajtha, 1911. (MNT VI. 596. 5. vsz.)

⁶¹ Gyim. 92. 3–5. vsz. Gyimesközéplak–Sialja (Csík), Demeter Anna Nyicu (70), 1959.

⁶² Gyim. 104. 1–3. vsz. Gyimesközéplak–Sialja (Csík), Demeter Anna Nyicu (71),
1960.

Adék nekik egypár napot, / Hadd ugassák ki magokat. //
Egyik teszen, s a más veszen / S a sok irigy mindig ésen.
Ott hadd egyen, ott hadd rágjon, / Csak az Isten el ne hagyjon!⁶³

Az alábbi keserveshez harmadik, befejező versszakként olyan zárlatot illesz-
tett előadója, melyet akár a keserves-énekzés *ars poetica*-jának is nevezhetnénk:

Látom, az életem nemigen gyönyörű, / Két hervadt orcámon
folydogál a könnyű,
Két hervadt orcámon fojdogál a könnyű. //
**Ott hadd fojdogáljon, csak árkot ne vágjon, / Az én jó
Istenem bumba jel ne hagyjon,**
Az én jó / Istenem bumba jel ne hagyjon. //
**Furom az éneket, de nem jó kedvemből, / Mer a bú futassa
bánatos szívemből,**
Mer a bú futassa bánatos szívemből.⁶⁴

Végezetül fel kell tennünk a kérdést: a gyimesi keservesek szövegvilágának
egyetlen szempontú áttekintéséből mit szűrhattunk le? A vizsgálat eredeti célja
az Istenhez fordulás gesztus-értékének megmérése–megállapítása volt, melyhez
a környezetükből kiragadott, válogatott szövegrészleteket előzetesen csoporto-
sítanunk kellett. Mivel rendező elvül épp azoknak a tartalmi mozzanatoknak ki-
emelése szolgált, amelyek arról árulkodnak, hogy a szövegben kifejeződő oda-
fordulás milyen jellegű, maga a csoportosítás, az egymást követő egységek sor-
rendje hordozza a választ a kérdésre, melyet kezdetben feltettünk: vajon amikor
a keservesek Istent említik, az csupán gesztusértékű – a szó hagyományos ér-
telmében – vagy ennél több?

Öt nagy csoportba rendeződött az anyag, s egyes csoportok még tovább osz-
tódtak. (Szándékosan használom a visszaható igealakot, mivel valóban szinte
magától alakult a csoportosítás!) Minden csoport szövegállománya olyan kivá-
lasztott, jellemző motívumok köré helyezkedett, melyek az Istenhez fordulás
valóságos tartalmának fokmérőiként tekinthetők. Például a tényszerű – helyzet-
leíró I. csoport szövegei a „Jaj, Istenem, teremtettél”- és a „Jaj, Istenem, minek
élek?”-féle, a személyes kérést vagy fohászt intéző utolsó, V. csoport szövegei az
„Én Istenem, add megérnem” és hasonló (vastag szedéssel is kiemelt) kulcssor-
rok köré. Az öt fokozat közbülső állomásai a tanácsot kérő – Istent megszólító
(II.), a sorsszerűséget hangsúlyozó (III.) és a közvetlen kérést megfogalmazó
(IV.) szövegcsoportok. Így a sorozat a legcsekélyebb valódi tartalmat kifejező,

⁶³ Gyergyóremete (Csík), Kodály, 1910. (BARTÓK–KODÁLY 1987 [1923]. 61. sz.)

⁶⁴ Gyim. 12. 1–3. vsz. Gyimesközéplak–Háromkút (Csík), Prezsmer Istvánné János Anna
(52), 1963.

formulaszerű szövegektől végül elvezet az Istenhez intézett személyes kérést hordozó, szinte imaszerű keservesekig. A pusztá formulától a vallásos hitet sugárzó szövegekig vezető lépcsőfokokat járjuk velük végig. E lépcsőfokok azonban korántsem egyenletesek. Egy-egy csoport és az esetleg azokat felépítő alcsoportok már önmagukban is számos alakulatot, különféle változatokat tartalmaznak, s a tény, hogy itt környezetükből kiragadott részleteket gyűjtöttünk össze és kategorizáltunk egy bizonyos szempont szerint, természetesen kihatott a csoportok összetételének különbözőségére is. A IV. és V. csoport különösen erősen heterogén. Az ide tartozó keserves szövegekből egyre-másra hosszabb részleteket, néha egész versszak sorozatokat kellett idéznünk, melyek egyes elemei már korábban is felbukkantak. A komplex szövegrészletek legtöbbször egy-egy összekötő elem (pl. IV.₂: istenverés, IV.₃: nap) köré szerveződnek, de soha nem sztereotíp egyformasággal. Variánsok sokasága példázza az újból és újból előkerülő, többféleképpen összeilleszkedő szövegrészekből formálódás sokszínűségét. Így akaratlanul is – annak ellenére, hogy mesterségesen konstruált szempont szerint válogattuk, szövegkörnyezetükből kiragadtuk (s ezúttal dallamuktól is függetlenül vizsgáltuk), felsorakoztattuk és csoportosítottuk a keservesrészleteket – hű képet ad bemutatónk a műfaj szövegalkotásának természetéről is.

S ebből a szempontból a vizsgálat módszertani tanulsággal is szolgált. Egy jelenséget nagyszámú változat birtokában tanulmányoztunk, ami látszólag – a konvergenciának köszönhetően – nehezítette a tisztább képalkotást és rendszerezést, és heterogén csoportokat eredményezett. Kiderült azonban, hogy az összkép alakulása ezzel végül a valóságnak inkább megfelelő, mint ha mindenáron ráerőltettünk volna anyagunkra egy sematikus rendszert (miközben a csoportokba szigorúan nem illő változatokat figyelmen kívül hagytuk volna, vagy mindenhol csak a szigorúan odatartozó sorokat idéztük volna). A műfaji sajátosságként számon tartott, nagyfokú *változatosságot* és a szövegek alkotásmódját szabályozó, ezt ellensúlyozó *stabilitást* a bemutatott szöveganyagon nem érékelletné egy merevebben alkalmazott osztályozási rendszer.

IRODALOM

- ANDRÁSFALVY Bertalan
1965 *A népdalművelés alapjai*. Jelenkor 56.
- BARTÓK Béla–KODÁLY Zoltán
1987 [1923] *Erdélyi Magyarság*. Népdalok. Reprint. Budapest
- BÁRTH János
1990 *A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. A hétköznapi vallásossága*. In: Magyar Néprajz VII. Főszerk.: DÖMÖTÖR Tekla. Szerk.: HOPPÁL Mihály. Budapest, Akadémiai Kiadó
- DOMOKOS Mária (Szerk.)
1989 *Tegnap a Gyimesben jártam... Gyimes-völgyi népdalok*. KALLÓS Zoltán és MARTIN György gyűjtése. Budapest, Európa Könyvkiadó
- KALLÓS Zoltán
1960 *Gyimesvölgyi keservesek*. Néprajzi Közlemények

- MNA = *Magyar Népzenei Antológia*
1992 III. *Dunántúl*. Szerk. OLSVAI Imre. Budapest, Hungaroton
- 1995 VI. *Kelet 2. Székelyföld*. Szerk. SÁROSI Bálint, NÉMETH István. Budapest, MTA Zenatudományi Int.
- MNT = *A Magyar Népzene Tára*. Szerk. BARTÓK Béla és KODÁLY Zoltán. Budapest
- 1973 VI. *Népdaltípusok 1*. Sajtó alá rendezte JÁRDÁNYI Pál és OLSVAI Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó
- 1995 IX. *Népdaltípusok 4*. Sajtó alá rendezte DOMOKOS Mária. Budapest, Balassi Kiadó
- NAGY Olga
1986 *Vallásos élet Havadon*. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, Magvető Könyvkiadó

- RUDASNÉ BAJCSAY Márta
1984 *Szóveg és dallam együttese egy gyimesi keservesben*. Zenetudományi dolgozatok, 136–143.
- SÁROSI Bálint
1963 *Sírató és keserves*. Ethnographia (LXXIV). 117–122.
- VARGYAS Lajos
1988 *Lírai népköltészet, Belső forma – Gesztus-költészet*. In: Magyar Néprajz V. Magyar népköltészet. Főszerk.: VARGYAS Lajos. Szerk.: ISTVÁNOVITS Márton. Budapest, Akadémiai Kiadó, 507–510.
- 2002 *A magyarság népzeneje*. Második, jav. kiadás. Szerk. PAKSA Katalin. Budapest, Planétás, Fonó Records Ltd.

MÁRTA BAJCSAY RUDAS

"MY LORD, THOU HAVE CREATED ME..."

TURNING TO GOD IN THE MOST PERSONAL GENRE OF ALL
KINDS OF LYRICAL FOLKSONGS: THE PLAINITIVE SONGS

For both its tunes and texts, this genre deserves a particular attention. Its peculiarity lies in the rather loose (though strophic) structure, which supports the spontaneous overflow of highly emotional passages. Behind the improvisatorial character, a whole stock of „ready-made” elements are lined up, from which everybody selects the ones best fit to his/her personal needs. It is a truly creative action.

In this study, on the basis of a collection of plaintive songs in Gyimes, Transylvania, published in 1989, the real emotional contents of the gesture of invocation, through frequently recurring formulae has been attempted to measure. Each of the 5 main groups, with occasional sub-groups demonstrates one step. They are organized by characteristic motifs as touchstones for measure. From the first step of a „situation report given to God”, the text clips guide us through asking for advice to direct prayer-like application in a most personal issue as the fifth step.

Though the method of examination was quite artificial, in the sense that the text clips were robbed of their original contexts, and that their melodies were disregarded, the outcome of the enumeration provides a realistic image. The frequently recurring motifs, the complex text fragments, and the heterogeneous groups formed, demonstrate how richly variable the kaleidoscopic joining of elements is in this type of song creation, and how unreal an image would have resulted if a more rigid and restricted classification were applied.